

(Eduard Laaman)

Vapside vandeselts

Kohtuliku juurdluse andmetel

Kaane kujundanud Piia Maiste
Küljendanud Erje Hakman

© Kirjastus Argo ja MTÜ Kehra Raudteejaam, 2021

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-688-66-1

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Sisukord

Saateks: Ülejõe Pargi tänava maja pööningult kirjastusse	7

Selgituseks kirjastuselt	11

Sissejuhatus: Vapside rünnak võimule	17

I Tuulekeeris

Vabadussõjalaste kutserühmitus	19
Põhiseaduse parandamine käsikäes riigikoguga	22
Pöörak fašismile	25
Uus põhiseadus	35
1933. aasta oktoobri rahvahääletus	41
Rünnak võimule	51
Juhi põhimõte	56
Presidendi kandidaat	62
Vandeseltsi ülesehitamine	65
Balti natside taktitus	70
Rahvussotsialistlik eeskava	75
Kihutusrünnak	84
Sulgemine	92
Massisühhoos	96

II Riigipöördekatse

Põranda all.....	101
A. Sirgu põgenemine	103
Terroristid	105
Esimene konverents Lohjas	108
Larka esitis	113
Oktoobrikonverents Lohjas	116
Ettevalmistused kohapeal.....	120
Mässu plaan	124
Poliitiline kava.....	130
Kindral Tõrvandi konsultatsioon	137
Soome abi.....	141
Kadaka teel	146
Kohus.....	149
Kokkuvõte.....	155

Saateks: Ülejõe Pargi tänava maja pööningult kirjastusse

Kes loodab, et raamatu saatesõnas räägitakse lahti selle sisu, sel tuleb pettuda. Neid, kes soovivad anda hinnangut Eesti sise- poliitilises elus ühele palju kirgi kütnud intriigile – ja seda oli vabadussõjalaste liikumine päris kindlasti – sellisena, nagu see käesoleva raamatu kaante vahel avaneb, on palju. Saatesõna autorid hoiavad siiski oma suu lukus. Küll aga väärib allakirju- tanute arvates täiendavat tutvustamist käsikirja tee Kehra Ülejõe linnaosa Pargi tänava maja number 17 pööningult kirjastusse Argo ning sealt trükitud raamatuna huvilise lugemislauale.

Hakatuses tuleb mainida, et Kehra ajaloolises raudteejaamas tegutseb mittetulundusühing, mille eesmärgiks on hoida kohalik mälu, kohamälu erksana. Jaamahoone peasissekäigu seinal ripub tahvel, millel kirjas, et siin asus 1919. aastal Vabadussõja murde- lahingute staap ja et siit enam edasi ei taganetud. Mälestustahvli paigaldamise idee kuulub nüüd juba tegutsemast lakanud koha- liku muinsuskaitseeltsi liikmetele. Tänu mälestustahvlile ja paiga tähendusele meie ajaloos jäi vana vaksalihoone lammutamata ja läks Anija valla omandisse. Kellel pikemaid mälestusi rongiga reisimisest, see teab, et Lagedi, Aruküla ja Raasiku jaamahooneid pole enam ammu. Kehra 1897. aastal ehitatud raudteejaam on aga

leidnud pärast vaevarikast renoveerimistööd uue hingamise. Siin asub Vabadussõja murdelahinguid tutvustav, pidevalt täienev ekspositsioon, kus juba üle aasta istub laua taga kindral Aleksander Tõnissoni vahakuju, ning 2021. aasta suvest saab näha ka Kehra pikast ja sisukast ajalooost laiemalt jutustavat näitust. Näiteks soomepoiste seos Kehraga on teada asi: siin asus pärast kodumaale tagasitulekut ja uuesti rindele minekut nende väljaõppelaager. Ühing on võtnud oma kohustuseks korraldada konverentse, mille fookuses on Kehra ja selle lähiümbruse aja- ja kultuurilugu, ning neil esinejate palett teeks au ka täisakadeemilistele üritustele.

Röömsa üllatuse osaliseks said korraldajad aga pärast 2019. aastal peetud soomepoistele pühendatud konverentsi, mil siinkirjutajate juurde tulid kehralased Oskar ja Mai Viirmann ning andsid üle kingituse, öeldes, et murdelahingute muuseum võiks olla õige koht, kus vanu dokumente tallel hoida. Selgituseks rääkis Oskar, et kingituseks toodud paberid on pärit tema lapsepõlvkodu pööningult Ülejõe linnaosa Pargi tänaval, kust need juhuslikult leiti. Enne viimase suure sõja algust võis need Kehrasse kui turvalisemasse paika tuua tema vanaisa Ottomar Laaman, kes oli kõnealuse maja ehitanud. Laamani nimi ajas kingituse vastuvõtjate kõrvad kohe kikki, kuid põhjalikum paberitega tutvumine jäi edaspidiseks. Seda suurem oli üllatus, kui muude dokumentide seast eristus mahukas, hallikas köites masinakirjaline käsikiri, mille kaanele oli punase pliiatsiga kirjutatud „Wapside vandeselts“. Käsikiri oli varustatud sisukorraga, mis andis kohe aimu, et tegemist on tervikliku käsitlusega. Selle autor pidas vabadussõjalaste liikumist fašistlikuks ja Eesti iseseisvuse püsimisele väga ohtlikuks. Puudus aga autori nimi.

Pärast põgusat käsikirjaga tutvumist otsustasid allakirjutanud, et see võib pakkuda laiemat huvi ning tasuks seega avaldamist. Kehra muuseumi arhiiviriitlilt ei jõudnuks käsitluses avaldatud

seisukohad ilmselt mitte kunagi laiema avalikkuse ette. Vabadussõjalaste liikumisele hinnangu andmisel pole praegused ajaloolased ega poliitikudki sugugi üksmeelel. Küllap aitab ühe nende tormiliste sündmuste kaasaegse hinnang vapslusele seda nähtust paremini mõista. Kirjastus Argo võttis avaldamistöö ette kohe esimese küsimise peale, mille eest sügav kummardus.

Kes on aga käsikirja autor? Esimesel kohtumisel Oskar ja Mai Viirmanniga jäi kõrvu kõlama Ottomar Laamani (1900–1988) nimi. Oli ju tema see, kes perekonnalegendi kohaselt hulga pabereid Kehrasse Ülejõe hoiule tõi, võib-olla 1944. aasta märtsipommitamise aegu. Ottomar oli igati tubli eesti mees, hariduselt agronoom, kes töötas iseseisvuse esimesel perioodil põllutöoministeriumis ja lõpetas oma elutee paguluses Kanadas.

Käsikirja sisuline tase ja ühiskondlik-poliitiline tonaalsus annavad aga tunnistust informeeritusest ja mõtteerksusest, milleni jõudmine eeldanuks igapäevast suhtlust meie tollase poliitilise ja kultuurieliidiga. See juhtis uue oletuseni. Ottomari onupoeg oli üks sõdadevahelise aja väljapaistvamaid ajakirjanikke, ajaloolasi ja poliitika-analüüsijaid Eestis, Eduard Laaman (1888–1941). Oskar Viirmanni sõnul, kes muidugi toetub peretraditsioonile, lävisid nad tihedalt. Ning miks ei võinudki nii olla, et Eduard Laaman palus ohtlike aegade saabudes onupojal osa oma arhiivist turvalisemasse kohta varjule viia.

Anne Oruaas ja Priit Raudkivi, MTÜ Kehra Raudteejaam asutajaliikmed, 6. augustil 2021 Kehras

Selgituseks kirjastuselt

Selle raamatu kaante vahel olevat käsitlust vapslusest tuleks võtta allikapublikatsioonina, häälena otse omast ajast. Vastavalt on ka käsikiri raamatuks vormistatud esialgsel, see tähendab täiesti toimetamata kujul – sest me ei tea ju, kuidas oleks kirjatükki toimetatud omas ajas. Samas pole kahtlustki, et seda tollal enne avaldamist toimetatud oleks ning paljud nüüd silma kargavad harjumatud sõnad, väljendid, keelendid, õigekirja- jm pisivead oleksid korrigeeritud. Arvestage sellega lugedes!

Tehtud on ainult kõige hädavajalikumaid muudatusi, eelkõige parandatud vead isikunimedes ja ühtlustatud kuupäevade kasutust. Muust tuleks esile tõsta vaid kahte aspekti. Esiteks, sõna *fašism* kirja pilt, mis esines käsikirjas ka kujul *fascism* (kõige sagedasem vorm), *fashism* ja *faschism*, kuid on tõenäolise autori muude trükis ilmunud kirjutiste eeskujul saanud nüüd autori tekstis esimesena mainitud kuju. Teiseks, vabadussõjalaste keskorganisatsiooni nimelühend *EWL*, mis esineb käsikirjas harvemini ka kujul *EVL* ning on nagunii ebatäpne ses mõttes, et neid keskorganisatsioone oli vormiliselt kaks: aastail 1929–1933 Eesti Vabadussõjalaste Keskliit ja vahepealse sulgemise järel Eesti Vabadussõjalaste Liit aastail 1933–1934. Arvestamata konkureerivaid Vabadussõjast osavõtnute ühendusi ja vapside vahepealset ja hilisemat põrandaalust tegevust. Siin on jäänud lühendi *EWL* kui autori poolt märksa rohkem kasutatud vormi juurde.

Selline heitlikkus tõstatab muidugi küsimuse, kas tegemist ikka ongi ainult ühe autori teosega. Kui selleks oli Eduard Laaman, siis võis ta ju suure üleriigilise päevalehe Vaba Maa peatoimetajana näiteks rakendada ka teisi oma lehetoimetuse töötajaid? Küllap veendub lugeja siiski ise, et käsikiri on algusest lõpuni kantud samast vaimsurest, kirjutatud selgelt ühe inimese poolt. Eduard Laamani rikas, sageli kujundlik, samas omal moel väga tabav keelekasutus oli nii-öelda toimetamiseelselt pea alati üpris korratu ja kõikuva õigekirjaga.

Raamatu kaanel ja tiitellehel on Eduard Laamani nimi esitatud sulgudes, sest päris sajaprotsendiliselt kindlat autorsust anonüümsel käsikirjal ju olla ei saa. Selgust ei anna ka tema avaldatud päevik (Akadeemia 2003, nr 7 – 2004, nr 10), sest sinna kandis ta elukõige teda huvitanud teavet, mitte iseenda tegemisi ja kavatsusi.

Kuid Laamani autorsuses erilist kahtlust pole. Tegemist oli nii-öelda tema teemaga. Laaman kirjutas üldse palju vapslusest – selle vastu. Näiteks tema 1933 ilmunud (uustrükk 1991) raamatu „Demokraatia ja diktatuur“ vapslust käsitleval osal on käesoleva teksti algusosaga lausa hulgi nii sisulisi kui ka sõnastuslikke ühisjooni, peaaegu kokkulangevusi.

Nii varasemast kui hilisemast ajast pärineb tema sulest teisigi pikemaid kirjutisi vapsluse kohta. Nimetada tuleb elukõige artikleid „Fašism ja Eesti“ (esmatrükk: Eesti Rahvuslaste Klubi 1933, nr 8), „Rahvussotsialismist ja selle „tungist itta““ (esmatrükk: Eesti Rahvuslaste Klubi 1934, nr 4), „Kuivõrd on fašism eksportkaup?“ (Akadeemia 1937, nr 6) ja „Fašismi kiusatus konservatismis“ (esmatrükk: Jaanipäev (Tänapäev nr 5) 1938).

Võib oletada, et käesolev, kõigist Laamani selleteemalistest kirjutistest mahukaim ja detailseim käsitus on pandud paberile ajavahemikus pärast vabadussõjalaste teist protsessi (mai 1936) ja enne Rahvuskogu töö lõppu (juuli 1937), sest teine neist sündmustest aitab seletada, miks käsikiri toona ei ilmunud. Uue

põhiseaduse koostamise ajal ja järel otsis võim endiste vapsidega juba kompromissi, tõmbas neid koostööle, silmapiiril oli süüdimõistetute amnesteerimine. Enamik vabadussõjalasi pooldanuid, ka paljud selle liikumise nimekad tegelased, tegidki juba koostööd, mitmed neist olid ka Rahvuskogus. Ja samuti sinna kuulunud Laamangi võis sel puhul esikohale seada mitte oma autoriuhkuse, vaid ühiskonna huvid, pürgimise suurema üksmeele ja koostöö poole niigi väikeses, raskustes ja ohustatud Eestis. Asi ei seisnenud kindlasti mitte mingisuguses välises surves. Laaman oli alati iseseisev, sõltumatu mõtleja, loomult mitte jurist, isegi mitte ajakirjanik, vaid uuriv ajaloolane ja juurdlev politoloog. Kuid ühtlasi kõrgendatud vastutustundega poliitik.

Eduard Laaman (1888–1941) sündis Samruki eesti asunduses Krimmis, kuid tuli pärast Peterburi ülikoolis õigushariduse omandamist alaliselt Eestisse ja asus tööle hoopis ajakirjanikuna – esmalt Tallinna Teatajas selle peatoimetaja Konstantin Pätsi käe all. Teda ongi vahel nimetatud Pätsi-meelseks, 1934. aasta 12. märtsi pöördele järgnenud Pätsi-Laidoneri-Eenpalu valitsusaja „peaideoloogiks“ jne – eriti nii tollaste vapside kui ka tänaste vapsluse-imetlejate suunalt. Laamani suhtumine Pätsi ja tema rolli oli tõesti valdavalt mõistev, 1940 avaldas ta Konstantin Pätsist isegi elulooraamatu, kuid oli sageli tema suhtes ka vägagi kriitiline.

Eduard Laamani elukäik langes kokku Eesti Vabariigi tekke ja kestmisega. Põrandaaluse Ajutise Valitsuse sekretärina Saksa okupatsiooni kuudel 1918, Eesti delegatsiooni ajakirjandussekretärina Pariisi rahukonverentsil 1919, Eesti saatkonna pressiatašeen Londonis 1919–1920 ja Eesti välisministeeriumi informatsiooniosakonna juhatajana 1920–1923 seisis ta päris iseseisvuse sünni juures ning tema arvukatest raamatutestki on tänapäeval tuntuim „Eesti iseseisvuse sünd“ (esmatrükk 1936). Laaman oli Tööerakonna üks loojaid ja selle ajalehe Vaba Maa kauaaegne peatoimetaja kuni selle sulgemiseni 1938 – tollesama

Pätsi-Laidoneri-Eenpalu valitsuse poolt. Teise maailmasõja puhkedes, kui iseseisvus taas ohtu sattus, võttis ta puhtalt kohusetundest vastu Eesti saatkonna pressiaatšee ametikoha Moskvast, kust ta pärast „juunipööret“ muidugi vallandati. Uus okupatsioonivõim vahistas ta iseseisvuspäeval, 24. veebruaril 1941, saatis Venemaale, mõistis surma ja hukkas Kirovi vanglas veel samal aastal.

Oma vapslust käsitlevais kirjutistes oli ta seisukohal, et selle nähtuse näol oli tegemist fašismiga – pidades silmas muidugi fašismi sellisena, nagu see oli enne Teist maailmasõda ja holokausti. Omas ajas väga läbi- ja ettenägelikuna tabas Laaman ära fašismi ja enamluse suuresti ühised juured ning sellegi, et ehkki konkurendid samas nišis, vaenasid mõlemad eelkõige liberaalsust (samuti sellisena, nagu see tollal oli). Fašism oli tema silmis „poolik enamlus“ ja enamlus – „viimaste konsekventsideni viidud fašism. On pahema tiiva fašiste (eriti Saksa natse), kes unistavad majandusegi riigistamisest, seega siis täielikust rahvussotsialismist või rahvusbolševismist.“

Tsiteerime lõpetuseks Eduard Laamani arvamused aastast 1937 (Akadeemia 1937, nr 6):

„Kahtlemata oli Eesti vabadussõjalaste liikumine, niisama nagu ka Soome IKL – fašistlik liikumine. Ta oli seda oma autoritaarselt organisatsioonilt, mis rajatud juhi-põhimõttele. Ta taotles saada monopolierakonnaks, milleks mõni päev pärast 1933. a. oktoobri rahvahääletust esitas oma häälekandjas kõigile muudele erakondadele ultimatiivse nõudmise – likvideeruda. /.../ Laenates rahvussotsialismilt selle eeskava, oli ta nagu seegi – masside liikumine, kus juhtideks nagu sealgi – erusõjaväelased ja endised partisanid, sotsiaalseks baasiks aga kriisis pauperiseeritud väikekodanlised kihid ja tööta töölised, eriti tööta noorus. Peale selle spekuleeris, nagu rahvussotsialismilgi, tema võimuletulekule

osa kodanlust, kes lootis, et ta demokraatliku korra hävitab ja siis võimu kodanlusele üle annab.

Papeni, Hugenbergi, Schachti kukkumine tähistas saksa kodanlusel pettumust selles spekulatsioonis. Kas oleks eesti kodanlusel sel alal olnud paremad väljavaated?

Kindlasti mitte. Sotsiaalrevolutsiooniliste olluste ohjeldamisel võisid Saksa kodanlased loota solvatud rahvustundele. Sellest tekkiv integraalne rahvuslus pidi tõukama rahvussotsialiste rahvusliku konservatismi ja imperialismi poole, otsides sotsiaalsele sisepingetele lahendust välispoliitilises ekspansioonis. Tõeliselt läkski rahvussotsialism seda teed, lüües 30. juunil (1934) tagasi sotsiaalse revolutsiooni ihkajaid ja tehes kõik oma plebistsiidid välispoliitilistel küsimustel: Rahvasteliidust lahkumisel, „Versailles’ ahelate“ purustamisel, Reinimaa uuestimilitariseerimisel. Välispoliitiline enesemaksmapanemine uuestirelvastumise ja sõjaga ähvardamise teel sai tähtsamaks vahendiks, millega rahvussotsialism rahva meeli ja mõtteid mõjutab ja lootusi võimaldab paremale tulevikule. /.../

Eestil pole mõeldav rajada tulevikku välispoliitika primaadile. /.../ Eesti vabadussõjalaste rahvussotsialism lonkas ühe jalaga. Tal oli kriisiliikumise sotsiaalsed dünaamikad, kuid puudus agressiivse rahvusluse dünaamika. Võimu saavutamise korral oleks sellele paratamata järgneval vekslite esitamisel tema „30. juuni“ tulemused kujunenud vastupidisteks Saksa omadele: sotsiaalne mäss oleks summutanud rahvusliku. Meie kodanlastest-vapside üllatuseks ja ehmatuseks oleks siis Eesti vististi esimene riik olnud, kes Otto Strasseri „rahvuskommunismi“ eksperimenti oleks alustanud.“

Andres Adamson

Sissejuhatus: Vapside rünnak võimule

Vapside liikumise kohta on kohus teinud oma otsuse kolmel puhul: esiteks kinnitades selle organisatsioonide sulgemist, teiseks mõistes juhte kinni kuni üheks aastaks tingimisi selle eest, et nad avalikku julgeolekut ja rahu hädaohtu saatsid, ja kolmandaks mõistes neid sunnitööle vägivaldse võimuhaaramise katse eest.

Kohtu otsused puudutavad aga peamiselt asja kriminaalset külge. Peale selle on asjal ka oma poliitiline külg. Vapside liikumine oli oma viimases järgus poliitiline liikumine, mis tõi Eesti riigielus kaasa suure lainetuse. Mida tuleb arvata tema poliitilistest püüetest? Vastused sellele on olnud väga lahkuminevad. Riigivanem K. Päts nimetas vapside liikumist haiglaseks rahulolematuse psühhoosiks. Vapside juhid ise on oma liikumisest kõnelenud kui Vabadussõja idealismi ja ohvrimeelsuse õilsamast avaldusest.

Kohtuliku uurimise andmed ei selgitanud küll kõiki küsimusi, mis vapside liikumise kohta olid kerkinud. Nagu prokurör tähendas, peavad mõnedki mõistatused seal jääma edaspidistele ajaloolastele selgitada. Need lahendamata mõistatused jäävad aga peamiselt kriminaalvalda, küsimustesse üksikute tegelaste süüst, nende taotlustest, ühendustest ja vahekordadest. Poliitiliselt on aga pilt oma põhijoontes saanud palju selgemaks. See saladuslik udukogu, mis oma mitmevärvilise kiirgamisega rahvahulki

üllatas, pimestas ja veetles ühtlasi, laseb nüüd end oma algosadeks lahutada.

Kui nüüd tagantjärele vapside liikumist lähemalt silmitseda, siis ei näe seal ei ühist ideed ega meelsustki. Ei saanud üldse juttu olla ühest kindlast poliitilisest ideest, mis oleks läbistanud kogu liikumist. Ennem võib seda võrrelda tuulekeerise või tuulispasaga, mis keereldes pöördub otse omaenda esialgsele suunale vastu, kuulutab lõpul seda, mida ta alguses oli hüljanud.

Lühikese ajaga teeb vapside liikumine läbi viis isesugust ajajärku. Algul, kuni 1931. aastani oli ta lihtsalt demobiliseeritud sõdurite kutseühing. Siis taotles kuni 1932. aastani selle kõrval ka põhiseaduse parandamist käsikäes riigikogu juhtidega. 1932. aastal toimub aga vapside keskjuhatuses sisemine pööre: äärmine tiib võtab seal juhtimise enda kätte, lööb riigikogu juhtidest lahti ja, alustades diktatuuri taotlusi, viib läbi omaenda põhiseaduse muutmise eelnõu. Sellele järgneb siis 1933 sügisest otsene propagandarünnak kogu riigivõimu vallutamiseks ja kui see takistatud, siis 1934 – ettevalmistused vägivaldseks võimuhaaramiseks.

Kuidas sealjuures vapside juhtide poliitilised püüded arenevad ja missuguste üksteise vastu käivate abinõudega nad end rahvahulkadele vastuvõetavaks püüdsid teha, seda näeb alles üksikute arengujärgkude lähemal vaatlemisel.

I Tuulekeeris

Vabadussõjalaste kutserühmitus

Varsti pärast Vabadussõja lõppu asutati „Demobiliseeritud sõdurite liit“, kes selle eest hoolitses, et Vabadussõjast osavõtnud saaksid eesõigustatud korras maad ja teenistust. Ses sihis käidi peale vallanõukogudele, ringkonnaavalitsejatele ja ametiasutustele.

Kui asunikud omaette organiseerusid, vähenes liidu tegevus. Siis hakati liidu juhatuses õhutama mõtet asutada omaette poliitiline rühmitus, kuhu kuulusid peale endiste sõjameeste ka asunikud, riigirentnikud, ametnikud ja väikepõllumehed. Kuigi teiselt poolt kardeti, et erakonnaks muutumine viiks liidu lõhki, koostati aastal 1923 ligikaudu keskerakondlik eeskava ja mindi II riigikogu valimistele. Need töid aga pettumuse. Riigikogusse suudeti läbiviia ainult ühe saadiku, kes seal ühines asunikkude koondusega. Liit ise uppus sisetülidesse ja mõnda aastat polnud temast muud elumärki, kui üks kahtlane kõrts Tallinnas Kalamaja tänaval. Selle järgi ristiti rahvasuus liidu nimigi ümber „Demoraliseeritud (s.o laokile läinud) sõdurite liiduks“.

Palju paremini ei läinud ka teisel rühmitusel, kes, koosnedes enamikus endistest vabadussõjalastest, kandideeris samal ajal teise riigikogusse. See oli „Valve-liidust“ tekkinud „rahvus-vabameelne

erakond“. See sai valimistel neli saadikut, kuid järgmises, kolmandas riigikogus enam mitte ainustki.

1926. aastal korraldati „Demobiliseeritud sõdurite liidu“ jäänused ümber „vabadussõjalaste liiduks“, ülesanded jäid aga endiseks: hoolitsemine liikmete eesõigustatud teenistuskohdade ja autasumaade eest. Kui majanduskriisi tulekuga elu läks kitsamaks ja teenistuskohdades algasid kokkutõmbamised, hakkas nii liit ise kui ka tema tegevus kiirelt kasvama. 1929 asutati juba Tallinna, Haapsalu ja Tapa liitude esindajate poolt „Eesti vabadussõjalaste keskliit“, mille eesmärgid jäid samaks, mis olid Tallinna liidul. Seal hakkas silma paistma noor vannutatud advokaadi abi A. Sirk, kes eslotsa oli katsunud asunikkude koonduses riigikokku kandideerida, kuid seal nimekirja etteotsa pole kohta saanud – seks öeldud tarvis minevat enne pikemat staaži partei igapäevasel „mustal tööl“.

26. jaanuaril 1930 peeti liitude esimest ülemaalist kongressi, kus arutati peamiselt vabadussõjalaste ainelisi küsimusi, nagu maaga varustamist, teenistuskohhti, prii kooli jne. Peaasjaks liitude tegevuses olid, nagu Tallinna liidu esimees adv. A. Sirk liidu 16. märtsi 1931 koosolekul ütles – maa saamine ja teenistuskohad. Liidu juhatus nõudis, et vabadussõjalasi ei tohi kokkutõmbamistel vallandada: „Kes löid riigi, neil peab olema ka eesõigus kohtade saamisel.“

Vabadussõjalaste liitude II kongress 1931 märtsis nõudis vabadussõjalastele eesõigusi. Neile võimaldatagu „eesõigustatult nautida põhiseadusega kõigile kodanikele kindlustatud õigusi“. Taheti, et majanduskriis vabadussõjalasi ei tohiks puutuda. Vabadussõjalaste pensione ei tohi kärpida, vähemaid pensione tulla koguni tõsta. Maaga rahuldatagu vabadussõjalasi mitte vähem kui eelaastal. Uudismaade väljajagamisel neid eesõigustatagu. Vabadussõjalastele-kaluritele antagu eesõigustatult kasutada veteväljad. Maakorralduse komisjonidesse võetagu

vabadussõjalaste esindajad täieõiguslisteks liikmeteks. Kõrgematelt ametkohtadelt nõuti teiste ametnike kõrvaldamist ja asestamist vabadussõjalastega. Nõuti seadusi, mis keelaksid vabadussõjalaste vallandamise ja kindlustaksid neile nende eesõigused.

Vabadussõjalaste häälekandja „Wõitlus“ raamatupidaja B. Rammo tunnistas ülekuulamisel: „Astusin vist 1930 EWLiitu, sest olin kaua teenistusest olnud ja kuulduste järgi pidi see organisatsioon võimaldama oma eestkostmise läbi vabadussõjalastele, eriti vabadusristi kavaleridele teenistust.“

Seesama psühholoogia maksis ka palju hiljemgi. Nõnda tunnistas ülekuulamisel Tallinna Pauluse koguduse õpetaja R. Uhke, kes korraldas vapsidele jumalateenistusi: „Minu kogudus on väike ja selle huvisi tuli kaitsta linnavalitsuses. Leidsin möödapeasematu vajaduse olevat linnavolikogusse kandideerida, milleks ka EWLiiduga ühinesin. Oma koguduse huvides panin lootusi vabadussõjalastele, et peaseda linnavolikogusse. EWL sihtidega ei ole ma tuttav.“

Hiljem, vapside liikumise kõrguspunktil on püütud tekitada vagajuttu, nagu oleks see liikumine Eesti poliitilises elus sündinud mingisugusest erilisest idealismist ja eneseohverdusest. See vagajutt hääbub jäljetumaks, niipea kui lähemalt vaadelda vabadussõjalaste liidu esimest teotsemisjärku kutserühmana. Mitte eneseohverdamist ei taotletud seal, vaid oma eesõigusi.

On ka püütud äratada muljet, nagu oleksid kutserühma juhtinud „materialistid“ olnud sootuks teised mehed, keda siis hiljem asestanud vapside poliitilist liikumist juhtinud „idealidid“. Ka sel jutul pole mingit alust. „Eesõigustatud nautimist“ jutlustas siis seesama A. Sirk, kes hiljem igas kõnes toonitas enda liikumise omakasupüüdmatus.